

Wokół teoretycznych podstaw
kształcenia muzycznego

pod redakcją naukową
Andrzeja Michalskiego

Wydawnictwo Athenae Gedanenses

Gdańsk 2014

Tom III

serii

Pedagogika muzyki
Cechy – aksjologia – systematyka

Recenzja

prof. zw. dr Jerzy Kurcz

Redakcja naukowa serii

prof. AM, dr hab. Andrzej Michalski

Redakcja językowa

Monika Żmudzka-Brodnicka

Skład komputerowy i projekt okładki

Monika Żmudzka-Brodnicka

Druk

POZKAL Inowrocław

www.pozkal.pl

Publikacja dofinansowana ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego
na działalność statutową Wydziału Dyrygentury Chóralnej,
Muzyki Kościelnej, Edukacji Muzycznej, Rytmiki i Jazzu
Akademii Muzycznej im. St. Moniuszki w Gdańsku

© Copyright by Andrzej Michalski

© Copyright by Wydawnictwo Athenae Gedanenses

ISBN (seria) 978-83-935131-7-8

ISBN (tom III) 978-83-937869-8-5

Wydawnictwo Athenae Gedanenses

www.athenaegedanenses.pl

e-mail: wydawnictwo@athenaegedanenses.pl

Spis treści

Słowo wstępne	7
---------------------	---

Część I

SZKOŁA – PROGRAM – NAUCZYCIEL W EDUKACJI MUZYKI

Anna Janosz	
Historia wychowania muzycznego w kontekście pieśni patriotycznych w polskich programach nauczania	11
Ewa Kumik	
Ewolucja planów nauczania w polskich szkołach muzycznych w świetle wybranych rozporządzeń oświatowych po 1999 roku	33
Paweł A. Trzos	
Społeczno-kulturowe wymiary wczesnej edukacji muzycznej	51
Anna Łuczak	
Wspomagająca rola działań muzycznych w kształtowaniu wybranych pojęć matematycznych z zakresu zbiorów i ich klasyfikacji w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej	67
Dominika Lenska	
Jedność muzyki ludowej, śpiewu i solmizacji relatywnej w kontekście współczesnego nauczania muzyki	91
Ewa Parkita	
Formy muzycznych oddziaływań edukacyjnych w społeczeństwie informacyjnym	101
Katarzyna Kierzkowska	
Gimnastyka twórcza Rudolfa Labana a gotowość szkolna dziecka	111

Część II
ZAGADNIENIA DYDAKTYCZNE I PROGRAMOWE

Ewa A. Zwolińska Zastosowanie teorii uczenia się muzyki Edwina E. Gordona w kształceniu nauczycieli	127
Anna Pyda-Grajpel Hellenistyczne, pedagogiczne i muzyczne źródła metody Dalcroze'a	143
Małgorzata Kupsik O istocie Rytmiki	157
Elżbieta Frołowicz W poszukiwaniu nowych sensów wczesnoszkolnej edukacji muzycznej	167
Anna Szarapka Problemy pianistyki polskiej w świetle wykładu Władysława Walentynowicza ...	181
Anna Waluga Wykorzystanie śpiewu w percepcji dzieła muzycznego i jego rola w świadomym odbiorze utworów różnych stylów i epok	193
Anna Szalek <i>Bycie sobą</i> – w poszukiwaniu kreatora dźwięków w szkole ogólnokształcącej	203
Beata Bonna Muzyka i edukacja muzyczna w opiniach ludzi trzeciego wieku	211
Beata Michalak Kompozytorzy XX wieku a edukacja muzyczna. Wybrane przykłady	227
Joanna Glenc Rola amatorskiego ruchu śpiewaczego w kształtowaniu życia kulturalnego społeczności lokalnych na podstawie działalności wybranych chórów amatorskich Okręgu Rybnickiego	237
Informacje o autorach	245

Muzyka i edukacja muzyczna w opiniach ludzi trzeciego wieku

Wprowadzenie

„Kultura [...], będąc wytworem człowieka, kształtuje zarówno ludzki umysł, jak i umożliwia jego funkcjonowanie”¹. Wychowanie estetyczne, które jest ważnym elementem tej kultury, stanowi swoistą orientację wychowawczą, eksponującą znaczenie sztuki w kształtowaniu całego człowieka – jego właściwości intelektualnych, postaw moralnych oraz wyobraźni i twórczych dyspozycji².

Badania zaprezentowane w dalszej części artykułu wnoszą do pedagogiki muzyki nową perspektywę poznawczą, łączącą się ze spojrzeniem na problematykę edukacji muzycznej, funkcji muzyki oraz aktywności muzycznej z punktu widzenia ludzi trzeciego wieku.

Pierwszym myślicielem uznającym muzykę za niezbędny element kształcenia ogólnego był Jan Amos Komeński, którego przekonania wpłynęły na wdrażanie postulatu powszechności wychowania muzycznego nie tylko w krajach Europy, ale również poza nią³.

Czas, w którym badani rozpoczęli edukację muzyczną to lata tuż przed II wojną światową oraz powojenne. W okresie 1932–1939 wprowadzono nowy system oświatowo-wychowawczy, a inicjatorem oraz głównym kreatorem koncepcji reformy szkolnictwa był Janusz Jędrzejewicz. Wśród przedmiotów obowiązkowych znalazł się „Śpiew” w wymiarze jednej godziny tygodniowo dla klas najmłodszych i dwóch godzin dla klas starszych⁴. Podstawowym celem stało się spowodowanie, aby śpiew stał się żywą i codzienną potrzebą uczniów. Zalecany program uwzględniał pieśni ludowe, religijne, pieśni o ojczyźnie oraz narodowe, przy czym to właśnie pieśń stać się miała zasadniczą treścią każdej lekcji, co spowodowało, że znacznemu ograniczeniu

¹ J. Bruner, *Kultura edukacji*, Kraków 2006, s. 16.

² I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego – zarys problematyki*, Warszawa 1976, s. 14.

³ M. Przychodzińska, za: W. Sacher, *Pedagogika muzyki. Teoretyczne podstawy powszechnego kształcenia muzycznego*, Kraków 2012, s. 24.

⁴ V. Przerembska, *Idealy wychowania w edukacji muzycznej w II Rzeczypospolitej*, Łódź 2008, s. 119, 125, 129.

uległ materiał teoretyczny. Program ten nasycony został pierwiastkami woluntarnymi i uczuciowymi, przenikały go również hasła pajdocentryzmu. Wyznaczał on umuzykalnieniu przez pieśń pierwszoplanową rolę w kształtowaniu kultury estetycznej uczniów⁵.

W latach powojennych stopniowo zmniejszano liczbę godzin „Muzyki”, do jednej tygodniowo. Nowy program z 1947 roku nadal przyznawał pieśni nadrzędne miejsce, ale został również wypełniony zasadami muzyki oraz ćwiczeniami słuchowymi, zawierał także dział przeznaczony na audycje poświęcone słuchaniu muzyki. Kolejny program z 1950 roku przyniósł nowe ujęcie przedmiotu, nawiązujące do dokonujących się w pedagogice zmian, a jego podstawowym celem stało się wykorzystanie śpiewu jako środka do wszechstronnego rozwoju dziecka. Jednak ambitne założenia, przy braku sprzyjających warunków do realizacji programu spowodowały spadek rangi przedmiotu. Próbę uzdrowienia tej sytuacji podjęto w roku 1956. W nowym programie obowiązującym przez kolejne 7 lat, równorzędne miejsce obok nauki pieśni i audycji muzycznych, przyznano zasadom muzyki, ćwiczeniom solfeżowym, słuchowej analizie muzyki oraz utrwalaniu poczucia tonalnego⁶. W programie tym, jednym z celów stał się rozwój zainteresowań muzycznych, który „[...] jako koncepcja metodyczna, a tym bardziej jako jej praktyczna realizacja, zainteresowania te zabił lub tłumiał”⁷. Stało się tak, ponieważ tradycyjna nauka śpiewu kojarzyła się z nudnymi ćwiczeniami głosowymi i słuchowymi oraz nieciekawym repertuarem pieśni. Wszystko to różniło się od żywej muzyki (złej lub dobrej) i piosenek emitowanych za pośrednictwem radia lub telewizji⁸. Symptomatyczny jest fakt, że opisywane zjawiska znalazły potwierdzenie w badaniach zaprezentowanych w dalszej części artykułu.

„Wychowanie muzyczne” jako przedmiot szkolny pojawiło się w 1963 roku w miejsce dotychczasowego „Śpiewu”. Pełni po dzień dzisiejszy szereg istotnych funkcji we wszechstronnym rozwoju osobowości, wśród których wymienić należy funkcję: poznawczą i kształcącą, wychowawczą, kompensacyjną, estetyczną oraz terapeutyczną⁹. Poznawcza funkcja muzyki wiąże się z usprawnianiem i wzbogacaniem procesów myślowych zachodzących na materiale muzycznym oraz z wielopłaszczyznowym poznawaniem rzeczywistości. Z wychowawczą funkcją łączy się z kształtowaniem postaw poprzez przeżycia muzyczne towarzyszące wspólnemu muzykowaniu, które intensyfikują również przekaz treści zawarty w utworach muzycznych¹⁰. Kom-

⁵ A. B. Przybyłowicz, *Edukacja muzyczna w szkołach powszechnych II Rzeczypospolitej. Koncepcje organizacyjno-programowe*, [w:] *Wychowanie muzyczne. Stan badań a praktyka edukacyjna*, red. A. Białkowski, Lublin 1995, s. 278–280.

⁶ W. Jankowski, *Wychowanie muzyczne w szkole ogólnokształcącej*, Warszawa 1970, s. 47–49; zob. także: M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego. Tradycje – współczesność*, Warszawa 1987.

⁷ W. Jankowski, *op. cit.*, s. 50.

⁸ *Ibidem*.

⁹ E. Rogalski, *Muzyka w pozaszkolnej edukacji estetycznej*, Bydgoszcz 1992, s. 22; 25–26.

¹⁰ M. Przychodzińska-Kaciczak, *op. cit.*, s. 166; E. Rogalski, *op. cit.*, s. 25.

pensacyjna funkcja muzyki polega na zaspokajaniu potrzeb ekspresyjnych dzięki możliwości artystycznego wyżycia się, natomiast estetyczna, wyraża się w dostarczaniu przeżyć i radości płynącej z kontaktów z muzyką, kształtowaniu zainteresowań oraz zamiłowań, smaku estetycznego i wrażliwości na piękno zawarte w muzyce¹¹. Ostatnia z wymienionych funkcji – terapeutyczna obejmuje regulację nastroju oraz łączy się z wykorzystaniem muzyki do leczenia nerwic i drobnych defektów rozwoju¹².

Edukacja muzyczna poprzez sieć instytucji oraz powszechny obowiązek szkoły powinna kształtować kulturę muzyczną młodego pokolenia, w formowaniu której ważną rolę odgrywa własna aktywność muzyczna, będąca także przedmiotem rozważań niniejszego artykułu. Warunkują ją, między innymi, potrzeby poznawcze, pozytywnej samooceny oraz estetyczne. Te ostatnie przejawiają się w różnych formach ekspresji artystycznej, jak również percepcji. Aktywność muzyczna jednostki jest przejawem otwartości wobec wartości muzyki, zatem powinna znaleźć odzwierciedlenie w całym procesie wychowawczym¹³.

Metodologiczny kontekst badań

W badaniach zrealizowanych w lutym i marcu 2013 roku¹⁴ wzięło udział 80 podopiecznych Stowarzyszenia z Potrzeby Serca, działającego przy Domu Dziennego pobytu „Senior” w Bydgoszczy, a także zrzeszonych w Kole Seniora w gminie Białe Błota. Respondentami były osoby w wieku od 70 do 85 lat, wśród których odnotowano 58 kobiet i 22 mężczyzn.

W toku postępowania badawczego sformułowano kilka problemów, które wiązały się z poszukiwaniem odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie formy aktywności muzycznej podejmowali badani w okresie swojej młodości?
2. Jakie funkcje pełniła muzyka w życiu respondentów w latach ich młodości oraz jaką rolę odgrywa w ich obecnym życiu?
3. Jak respondenci wspominają edukację muzyczną?

Do badań wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, pozyskując za pośrednictwem ankiety dane ilościowe i jakościowe, które następnie poddane zostały analizie i ocenie. Wypełnianie ankiety wiązało się często z koniecznością udzielenia pomocy respondentom oraz z inicjowanymi przez nich rozmowami na temat zagadnień zawartych w kwestionariuszu. Na podkreślenie zasługuje fakt dużego zaintere-

¹¹ E. Rogalski, op. cit., s. 25–26.

¹² M. Przychodzińska-Kaciczak, op. cit., s. 168; E. Rogalski, op. cit., s. 25–26.

¹³ E. Szubertowska, *Edukacja a kultura muzyczna młodzieży*, Bydgoszcz 2003, s. 73–74; eadem, *Powszechna edukacja muzyczna a kształcenie nauczycieli muzyki – trudności i ograniczenia*, [w:] *Współczesna edukacja estetyczna. Teoria i praktyka*, red. K. Zioliowicz, J. Szejnabis-Zdyb, Kielce 2011, s. 179.

¹⁴ Artykuł powstał na bazie badań przeprowadzonych przez Dominikę Klimas dla potrzeb pracy licencjackiej, napisanej pod kierunkiem Beaty Bonny.

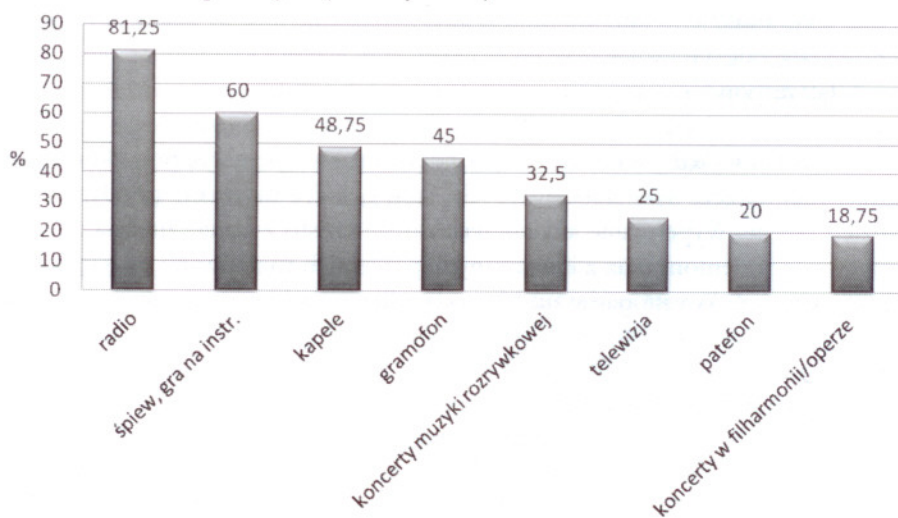
sowania ludzi starszych problematyką badań i zaangażowania w udzielanie wyczerpujących odpowiedzi. Uczestnictwo w badaniu sprawiało im ogromną przyjemność, między innymi dlatego, że – jak sami przyznali – mogli choć na chwilę powrócić we wspomnieniach do okresu swojej młodości. Poczuli się również zauważeni, docenieni i potrzebni, co spowodowało, że tym bardziej entuzjastycznie wzięli w nim udział.

W wielu miejscach artykułu przytoczono wypowiedzi respondentów, które stanowią bardzo ważną część zebranego materiału badawczego, stąd ich uzasadniona i zaznaczająca się wyraźnie obecność. Wypowiedzi te zaprezentowane zostały w oryginalnym brzmieniu odzwierciedlającym ich specyficzną klimat i autentyzm.

Wyniki badań

Formy aktywności muzycznej badanych

Poszukując rozwiązania pierwszego problemu badawczego, zapytano respondentów o rodzaj i częstotliwość słuchanej w latach młodzieńczych muzyki oraz o sposób jej odbioru. Z analiz wynika, że największą grupę (86,25%) tworzyły osoby słuchające muzyki rozrywkowej. Mniej ankietowanych, chociaż sporo w stosunku do dzisiejszej młodzieży, słuchało muzyki ludowej (38,75%), natomiast najmniej klasycznej (18,75%). Analiza wykazała, że 76,25% badanych słuchało muzyki na co dzień, natomiast 23,75% miało z nią sporadyczny, odświeżony kontakt. Najliczniejsza grupa przedstawicieli ówczesnej młodzieży słuchała muzyki za pośrednictwem radia (81,25%). Wysoko uplasowały się także odpowiedzi wskazujące na odbiór muzyki wykonywanej „na żywo” – śpiewu i gry na instrumentach oraz muzykujących na zabawach tanecznych kapel. Najmniej respondentów słuchało muzyki za pośrednictwem patefonu oraz uczestniczyło w koncertach w filharmonii i przedstawieniach operowych (zob. wykres 1).

Wykres 1. Sposób słuchania muzyki

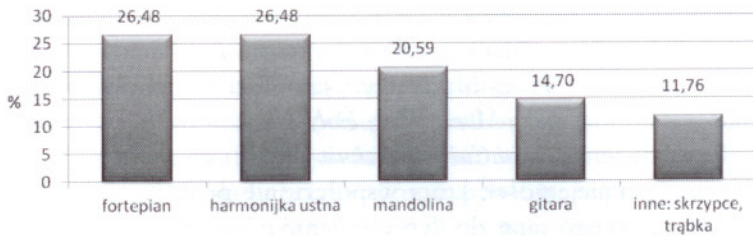
Źródło: opracowanie własne.

Do ulubionych wykonawców ankietowani zaliczyli: I. Santor, H. Kunicką, A. German, J. Połomskiego, M. Fogga, P. Szczepanika, Cz. Niemena, Czerwone Gitary oraz Zespół Pieśni i Tańca Mazowsze. Natomiast wśród ulubionych piosenek znalazły się: *Jesienne róże*, *Anna Maria*, *Mały biały domek*, *Dziwny jest ten świat*, *Tańczące Eurydyki*, *Tango Milonga* i *Gdy mi Ciebie zabraknie*.

Do cenionej umiejętności, którą współcześnie posiada niewiele osób należy śpiew. Ankieta skierowana do reprezentantów starszego pokolenia zawierała pytanie o ich stosunek do tej formy aktywności muzycznej w latach młodości oraz obecnie. Analiza wykazała, że 88,75% respondentów lubiło i nadal lubi śpiewać, przy czym 61,25% oceniło swój śpiew jako poprawny. Ustalono również, że w domu rodzinnym przeważającej części osób (72,50%) istniały tradycje wspólnego śpiewania. Ankietowani najczęściej podejmowali tę aktywność podczas świąt i uroczystości rodzinnych (70%). Mniej osób śpiewało w trakcie zajęć domowych (58,75%), spotkań z przyjaciółmi (50%) oraz w czasie wolnym, dla przyjemności (45%). Do najchętniej wykonywanych utworów zaliczone zostały piosenki rozrywkowe (75%), natomiast na kolejnych miejscach uplasowały się pieśni kościelne (37,50%), piosenki ludowe (30%) oraz inne utwory (12,50%), wśród których wymieniono pieśni wojenne, patriotyczne, harcerskie i szanty. Warto podkreślić, że zarówno potoczne obserwacje, jak i badania prowadzone w ostatnim dziesięcioleciu wykazały, że tradycje wspólnego śpiewania w środowisku rodzinnym nie są kultywowane tak powszechnie, jak kiedyś¹⁵.

Kolejną formą aktywności muzycznej podejmowaną przez ówczesną młodzież była gra na instrumentach. Analiza ujawniła, że w domach 60% ankietowanych istniały tradycje wspólnego muzykowania na instrumentach w gronie rodziny lub znajomych. Aktywność tę podejmowało 42,50% badanych, spośród których 58,82% było samoukami, 26,48% nauczyło się grać w szkole, a 14,70% w ognisku muzycznym, domu kultury lub na prywatnych lekcjach. Równoliczne grupy tworzyli ankietowani grający na fortepianie i popularnej wówczas harmonijce ustnej. Do cieszących się powodzeniem instrumentów należała również mandolina. Najmniej osób muzykowało na gitarze oraz skrzypcach i trąbce (zob. wykres 2).

¹⁵ Zob. E. Szubertowska, *Edukacja a kultura...*, s. 143; B. Bonna, *Rodzina i przedszkole w kształtowaniu umiejętności muzycznych dzieci. Zastosowanie koncepcji Edwina E. Gordona*, Bydgoszcz 2005, eadem, *Wybrane czynniki środowiska rodzinnego i ich znaczenie w rozwoju zdolności muzycznych dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, [w:] *Badania nad edukacją i kulturą muzyczną*, nr 11, red. E. Szubertowska, Bydgoszcz 2008; E. Ściesińska, *Środowisko rodzinne we wspieraniu rozwoju muzycznego dzieci w wieku przedszkolnym*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013; A. Marchewka, *Środowisko rodzinne w rozwoju muzycznym dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.

Wykres 2. Instrumenty, na których grano

Źródło: opracowanie własne.

Oto kilka wspomnień badanych, łączących się ze wspólnym muzykowaniem w gronie rodziny, sąsiadów i znajomych:

„W okresie mojego dzieciństwa przychodziły do naszego domu starsze sąsiadki. Siadano przy stole i całymi wieczorami opowiadano wiersze, śpiewano piosenki ludowe [...].

Bardzo często spotkania odbywały się w moim domu rodzinnym. Schodzili się znajomi rodziców, był poczęstunek i zawsze mnóstwo śpiewu. Kto potrafił grać przynosił swoje instrumenty, najczęściej harmonijkę ustną i akordeon. Dużo przy tym było śpiewu, radości, anegdotek [...].

Uwielbiałem spędzać czas na muzykowaniu razem z moją paczką – kilka osób ze szkoły. Zazwyczaj spotykaliśmy się u kogoś w domu, braliśmy instrumenty – gitary, mandoliny i »dawaliśmy czadu«. Układaliśmy własne piosenki, robiliśmy sobie konkursy z nagrodami. Często wyjeżdżaliśmy pod namiot, i tam całymi wieczorami graliśmy i śpiewaliśmy przy ognisku.

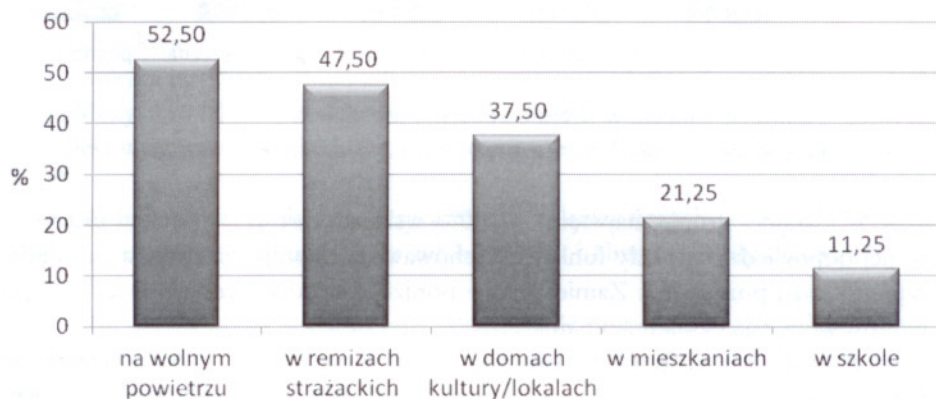
Gdy byłem mały chodziliśmy całą rodziną do sąsiadów, gdzie dorośli śpiewali piosenki ludowe i grali na pianinie, akordeonie [...]. Gdy się rozbrykali to zawsze kończyło się tańcami”¹⁶.

Te żywe w pamięci respondentów obrazy, przybliżają atmosferę minionych czasów, nacechowaną radością ze wspólnych spotkań, podczas których śpiew i gra na instrumentach pełniły istotną rolę, tworząc i wzmacniając więzi międzyludzkie, a nade wszystko dostarczając rozrywki. Ponadto uczestnictwo w spotkaniach dawało możliwość poznawania kultury muzycznej własnego regionu. Niestety, współcześnie w nielicznych domach istnieją tradycje rodzinnego muzykowania, również na niewielu okazjonalnych przyjęciach wspólnie się śpiewa czy gra na instrumentach. Wszechobecna muzyka popularna, emitowana przez media, tworzy tło codziennego życia rodzin, jak również spotkań w gronie przyjaciół. Jedynie młodzież, która potrafi grać na instrumentach, tak jak dawniej odczuwa potrzebę wspólnego muzykowania w gronie kolegów¹⁷.

¹⁶ D. Klimas, *Rola muzyki i edukacji muzycznej w życiu ludzi starszych w przeszłości i obecnie*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013, s. 49–50.

¹⁷ Zob. E. Szubertowska, *Edukacja a kultura...*, B. Bonna, *Aktywność muzyczna młodzieży – relacja z badań*, [w:] *Kultura muzyczna w świetle badań historycznych i pedagogicznych*, red. E. Szuber-

Wśród form aktywności muzycznej podejmowanych przez ówczesną młodzież znalazł się także taniec, który w dzisiejszych czasach przeżywa swoisty renesans. Bardzo dobrą umiejętność tańca zadeklarowało 45% respondentów, przeciętną 38,75%, natomiast nie potrafiło tańczyć 16,25%. Analiza wykazała, że największą grupę tworzyły osoby, które sporadycznie uczestniczyły w zabawach tanecznych (60%). Mniej ankietowanych bywało na nich często (23,70%) oraz bardzo rzadko (6,20%), natomiast nigdy nie brało udziału w tego typu imprezach 10,10% osób. Najwięcej badanych bawiło się na wolnym powietrzu, oraz co charakterystyczne dla tamtego okresu, w remizach strażackich (zob. wykres 3).

Wykres 3. Miejsca, w których tańczono

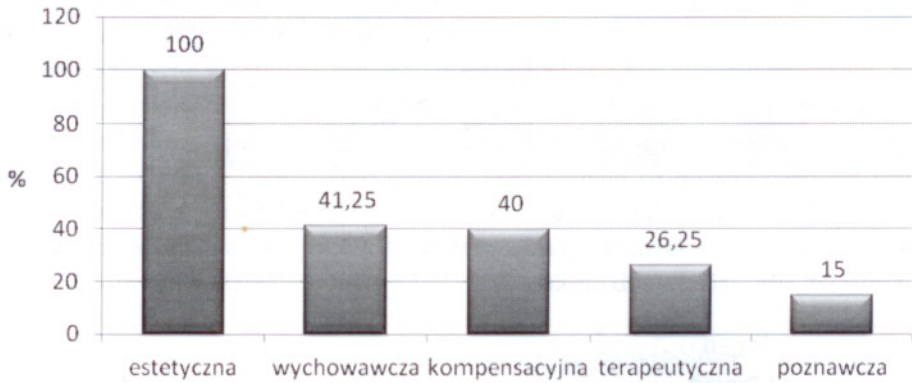
Źródło: opracowanie własne.

Funkcje i znaczenie muzyki w życiu badanych

W kręgu problematyki badawczej znalazło się także zagadnienie dotyczące funkcji, jakie muzyka pełniła w życiu ówczesnej młodzieży (zob. wykres 4). Powszechnie bowiem wiadomo, że stanowi ona istotną wartość w życiu młodego pokolenia, będąc jednocześnie przedmiotem jego zainteresowań¹⁸.

towska, nr 8, Bydgoszcz 2005, M. Bazelak, *Zainteresowania muzyczne młodzieży licealnej oraz rola mediów w ich kształtowaniu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2010; J. Smażyk, *Formy aktywności muzycznej młodych ludzi*, praca magisterska napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2010; M. Mroczkowska, *Muzyka młodzieżowa a muzyka klasyczna w opiniach młodzieży*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.

¹⁸ Zob. E. Rogalski, *op. cit.*; idem, *Miejsce muzyki w życiu młodzieży na tle innych zainteresowań kulturalnych*, [w:] *Powszechna edukacja muzyczna a wyzwania współczesności*, red. A. Białkowski, Lublin 2000; idem, *Muzyka w życiu młodzieży w integrującej się Europie*, [w:] *Listy z podróży. Profesorowi Edmundowi Trempale w darze na siedemdziesiąte urodziny*, red. M. Deptuła, R. Leppert, Bydgoszcz 1997; J. Uchyla-Zroski, *Promusyczne zachowania młodzieży w okresie dorastania i ich uwarunkowania*, Katowice 1999; E. Klimas-Kuchtowa, „*Jestem z muzyką jak z najbliższym przyjacielem...*”, [w:] *Współczesne oblicza edukacji muzycznej*, red. R. Gozdecka, M. Grusiewicz, Lublin 2008; eadem,

Wykres 4. Funkcje muzyki w życiu ówczesnej młodzieży

Źródło: opracowanie własne.

W badanej grupie, najwięcej – 100% wskazań dotyczyło funkcji estetycznej. Mniej odpowiedzi uzyskały funkcje: wychowawcza i kompensacyjna, a najmniej terapeutyczna i poznawcza. Zamieszczone poniżej, przykładowe wypowiedzi respondentów zawierają uzasadnienie dokonanego przez nich wyboru.

„Wymienię funkcję wychowawczą, ponieważ myślę, że muzyka w dużym stopniu ukształtowała mój charakter oraz sposób myślenia o wielu sprawach. Teksty piosenek zawsze dawały mi dużo do myślenia.

Myślę, że najważniejsze były od zawsze funkcje terapeutyczna i estetyczna, ponieważ zdecydowanie się one ze sobą łączą [...]. Obie te funkcje mają za zadanie kształtować wrażliwość na otaczający świat, bez której tak trudno żyć, a której tak bardzo dziś brakuje wielu ludziom.

Dla mnie najważniejsza jest funkcja estetyczna, ponieważ w muzyce było dla mnie zawsze wszystko to, czego potrzebowałam, aby przeżyć coś wewnętrznym, wzruszyć się i oderwać od szarej rzeczywistości.

Ważna jest dla mnie do dziś funkcja terapeutyczna, ponieważ muzyka zawsze pomaga mi w trudnych chwilach, wycisza mnie i uspokaja, maluje przede mną jasne barwy, kiedy widzę wszystko w ciemnych”¹⁹.

Warto dodać, że współcześnie młodzież poszukuje w muzyce głównie wyciszenia oraz możliwości regulacji nastroju, natomiast funkcja estetyczna zajmuje dalszą pozycję²⁰. Pomimo odmiennych funkcji muzyki w życiu ówczesnej i dzisiejszej mło-

Muzyka jako obiekt zainteresowania młodzieży klas ósmych – komunikat z badań, [w:] *Powszechna edukacja muzyczna a wyzwania współczesności*, red. A. Białkowski, Lublin 2000; E. Szubertowska, *Edukacja a kultura...*; B. Kamińska, *Miejsce muzyki w życiu młodzieży*, [w:] *Psychologiczne podstawy kształcenia muzycznego*, red. M. Manturzevska, Warszawa 2001.

¹⁹ M. Klimas, *op. cit.*, s. 61–61.

²⁰ Zob. E. Rogalski, *Miejsce muzyki w życiu młodzieży...*, s. 138; B. Kamińska, *op. cit.*, s. 66; M. Manturzevska, *Jaka jest nasza młodzież*, [w:] *Bliżej muzyki, bliżej człowieka*, red. A. Białkowski, B. Smoleńska-Zielińska, Lublin 2002, s. 227; A. Zawidzka, *Zainteresowania muzyczne młodzieży*

dzieży, zarówno przedstawiciele starszego, jak i młodego pokolenia podobnie wyopwiadają się na temat znaczenia muzyki w swoim obecnym życiu. Niezależnie od różnic międzypokoleniowych są to sformułowania nacechowane emocjami, wskazujące na bliski związek z muzyką, która pełni w ich życiu ważną rolę, będąc cenioną wartością. Dodatkowo, wśród ludzi starszych staje się łącznikiem między przeszłością a terażniejszością, przywołując miłe wspomnienia Oto kilka przykładowych wypowiedzi.

Osoby starsze:

- „Muzyka jest dla mnie nieodłącznym elementem życia codziennego”.
- „Dla mnie muzyka jest ucieczką od samotności”.
- „Muzyka jest relaksem, ucieczką od złych przeżyć i trudnych myśli”.
- „Muzyka jest dla mnie najmiłszym w świecie przeżyciem”.
- „Muzyka to lekarstwo, odtrutka na smutki i złe wspomnienia”.
- „Jest wytchnieniem dla duszy, przejściem w zupełnie inny wymiar przestrzeni i czasu”.
- „Muzyka to dla mnie miłe wspomnienie młodzińczych lat, kiedy człowiek miał tyle marzeń i perspektyw, kiedy żył beztrudno i chwycił każdy dzień pełnymi garściami”.
- „Muzyka to moje drugie ja. Gdy tylko wstanę rano, to od razu włączam muzykę i czuję się lepiej, bo gra mi w duszy. Jestem wdową i mieszkam sama, a muzyka to mój partner na długie wieczory”.
- „Muzyka jest moją pasją, czuję ją zawsze całą sobą, uwielbiam to, że przywołuje tyle wspomnień”²¹.

Młodzież:

- „Muzyka jest całym moim światem”.
- „Muzyka jest częścią mnie”.
- „Muzyka daje mi poczucie istnienia”.
- „Muzyka jest nieodłącznym elementem mojej codzienności”.
- „Muzyka pokazuje, czym jest piękno, zawiera najbardziej wysublimowane emocje [...]”.
- „Pozwała przenieść się w czasie lub w inne miejsce. Odpręża i relaksuje”²².
- „Muzyka jest czymś, czym się żywie, nie może więc jej zabraknąć”.
- „Bez muzyki nie byłabym sobą, nie potrafiłabym bez niej prawidłowo funkcjonować, czułabym pustkę”.
- „Muzyka jest dla mnie siłą napędową. Nie wyobrażam sobie życia bez muzyki”²³.

i ich opinie na temat lekcji muzyki, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2012, s. 34–35.

²¹ E. Klimas, *op. cit.*, s. 64.

²² A. Leśniacka, *Formy aktywności muzycznej studentów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013, s. 27.

²³ E. Klimas-Kuchtowa, „*Jestem z muzyką...*”, s. 115–116.

Zapytano również ankietowanych, w jakim stopniu muzyka z lat młodzieńczych wpłynęła na ich teraźniejsze upodobania muzyczne. Wiadomo bowiem, że osoby starsze często znajdują przyjemność w słuchaniu utworów, z którymi wiążą się radosne wspomnienia dotyczące tego okresu. Warto dodać, że M. B. Holbrook i R. M. Schindler potwierdzili utrzymywanie się preferencji muzycznych w starszym wieku. Badane przez nich osoby preferowały piosenki, które były przebojami w czasach ich młodości. H. Stripp twierdzi, że związek między preferencjami muzyki rozrywkowej i wiekiem jest tak silny, iż na podstawie upodobań można określić wiek danej osoby. Nie jest jednak jasne, czy związane z wiekiem różnice dotyczące upodobań muzycznych należy tłumaczyć jedynie efektem stałości preferencji z okresu młodości, czy może bardziej stopniem zmian łączących się z wiekiem, które także mają miejsce²⁴.

Relacjonowane badania ankietowe w większości przypadków również potwierdziły zjawisko stałości upodobań muzycznych ukształtowanych w młodzieńczych latach. Analiza wykazała, że największą grupę tworzyły osoby, które przyznały, że muzyka słuchana w młodości, w znacznym stopniu wpłynęła na ich obecne upodobania muzyczne (62,50%). Mniej respondentów uznało ten wpływ za nieznaczący (32,50%), a jedynie 5% nie dostrzegło związku między słuchaną dawniej i obecnie muzyką. Badani uzasadniali swoje odpowiedzi następująco:

– „Lubię dziś słuchać takiej muzyki, która pobudza moje wspomnienia z lat młodości, a więc musi to być muzyka, która jest podobna do tamtej i taką właśnie wybieram”.

– „Słucham i śpiewam piosenki, które zapamiętałam z lat młodości, to one sprawiają mi największą przyjemność”.

– „Tamte piosenki ukształtowały moje upodobania muzyczne. Lubię muzykę zrozumiałą i prostą, z odpowiednim przekazem, wartościowym tekstem. Dokładnie takie piosenki lubię, jak kiedyś”.

– „Gdy byłem młody słuchałem głównie pieśni ludowych, bo pochodzę ze wsi. Dziś już od wielu lat mieszkam w mieście i nie pamiętam tamtych piosenek. Słucham już od lat zupełnie innej muzyki”²⁵.

Czynnikami, które miały największy wpływ na kształtowanie się gustu muzycznego respondentów okazały się: dom rodzinny (36%), rówieśnicy (35%) oraz media (29%). Wyniki te oraz zamieszczone poniżej wypowiedzi wskazują na silniejszy niż obecnie wpływ środowiska rodzinnego na powstawanie upodobań muzycznych ówczesnej młodzieży. W dzisiejszych czasach decydujące znaczenie w tym względzie zaczynają odgrywać rówieśnicy, a także media²⁶.

²⁴ Za: B. Kamińska, *Upodobania muzyczne – problemy i wyniki badań*, [w:] *Bliżej muzyki, bliżej człowieka*, red. A. Białkowski, B. Smoleńska-Zielińska, Lublin 2002, s. 243–244.

²⁵ M. Klimas, *op. cit.*, s. 63.

²⁶ Zob. M. Bazelak, *op. cit.*, s. 58; A. Adamska, *Lekcje muzyki we wspomnieniach ludzi młodych oraz ich zainteresowania muzyczne*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Byd-

– „Gust muzyczny ukształtował mi się pod wpływem tego, czego słuchali moi rodzice. Nasz dom był bardzo muzykalny, mieliśmy gramofon i tata codziennie wieczorem słuchał płyt, a ja razem z nim”.

– „Pochodzę ze wsi, a tam zawsze dużo się śpiewało. Moi rodzice spotykali się często z sąsiadami i wspólnie grano wtedy na akordeonie, śpiewano ludowe piosenki. Jako mała dziewczynka lubiłam tańczyć przy tej muzyce. Do dziś lubię słuchać tego, co wtedy”.

– „Interesowała mnie muzyka moich rodziców. Bardzo często przebywałam w gronie starszych, gdzie tańczono i śpiewano. Myślę, że to ukształtowało we mnie miłość do muzyki”²⁷.

Interesujące wydawało się również pozyskanie opinii badanych na temat współczesnej muzyki młodzieżowej. Analiza wykazała, że największą grupę tworzyły osoby, które pomimo, iż nie słuchają muzyki młodzieżowej, wyraziły wobec niej akceptację (43,70%). Mniej ankietowanych przyznało, że lubi jej słuchać (33,70%). Odnotowano również respondentów, którym ten rodzaj muzyki zdecydowanie nie odpowiada (22,60%). Jednak, niezależnie od swojego stosunku do muzyki młodzieżowej ankietowani podkreślali, że w ich odczuciu jest zbyt głośna, szybka i drażniąca, w tym ostatnim przypadku również pod względem warstwy słownej.

– „W moim wieku muzyka nowoczesna jest stanowczo za szybka i porywca. Trudno nawet ugotować obiad przy takich zrywach, ale nie mam nic przeciwko, niech młodzież sobie słucha, skoro lubi”.

– „Lubię muzykę, którą grają w różnych programach muzycznych na przykład *Jaka to melodia*. Bardzo chętnie to oglądam. Natomiast nie lubię głośnej i hałaśliwej muzyki, która powoduje stres i zmęczenie”.

– „Lubię tę muzykę, ale oczywiście nie wszystko. Drażnią mnie bardzo prymitywne teksty, piosenki ze złym przesłaniem, które propagują narkotyki i rozpustne życie bez wyższych celów”.

– „Niektóre piosenki są bardzo ładne, ale jednak w większości są one dzikie i hałaśliwe”.

– „Słucham takich wolniejszych i spokojniejszych utworów, ponieważ te szybkie są dla mnie zupełnie niezrozumiałe”²⁸.

Edukacja muzyczna we wspomnieniach badanych

Ostatni z problemów badawczych wiązał się pozyskaniem informacji na temat edukacji muzycznej realizowanej w szkole, w okresie młodości respondentów. Badania ujawniły, że zdecydowana większość z nich zapamiętała przedmiot, na którym nauczano muzyki (81,20%), przy czym 38,46% pod nazwą „muzyka”, 30,77% jako

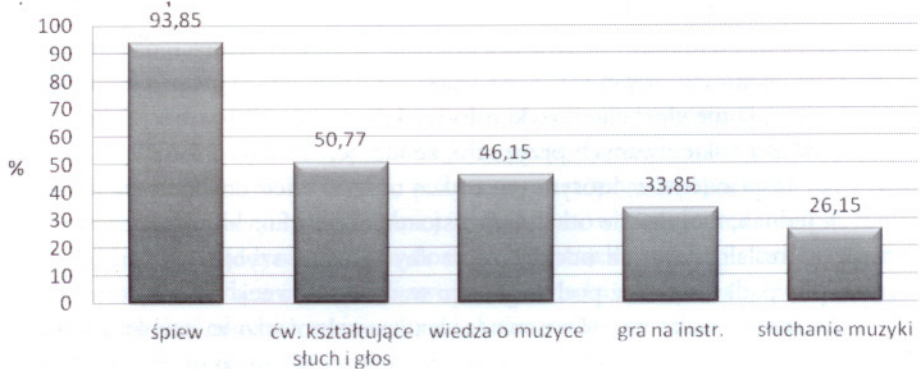
goszcz 2013, s. 51.

²⁷ M. Klimas, *op. cit.*, s. 60.

²⁸ *Ibidem*, s. 62–63.

„śpiew”, a 15,38% pod nazwą „wychowanie muzyczne”. Prawie wszyscy ankietowani uczestniczyli w lekcjach muzyki dwa razy w tygodniu (93,80%). Zapytani o najczęściej występujące podczas zajęć elementy, najczęściej wskazywali na śpiew (93,85%). Mniej odpowiedzi dotyczyło ćwiczeń kształtujących słuch i głos, teoretycznej wiedzy o muzyce, natomiast najmniej gry na instrumencie oraz słuchania muzyki (zob. wykres 5).

Warto dodać, że we współczesnej powszechnej edukacji muzycznej podkreśla się również wartość śpiewu, jednak obok tej formy duży nacisk kładzie się na przekazywanie wiedzy o muzyce oraz na jej słuchanie. Natomiast, z uwagi na znikomą liczbę godzin przeznaczonych na lekcje muzyki, niewiele czasu poświęca się na naukę gry

Wykres 5. Elementy lekcji muzyki

Źródło: opracowanie własne.

Dzięki lekcjom muzyki respondenci zdobyli szereg umiejętności, wśród których najwięcej wskazań dotyczyło poprawnego śpiewu (63,08%). Ponad połowa badanych uznała, że edukacja muzyczna przyczyniła się również do rozwoju ich słuchu muzycznego oraz poczucia rytmu (50,77%). Mniej osób dostrzegło jej wpływ na świadomy odbiór muzyki (40%) i zdobycie wiedzy teoretycznej (30,77%) oraz umiejętności gry na instrumentach (16,92%).

Pomimo że ankietowani mieli świadomość wpływu edukacji muzycznej na rozwój własnych kompetencji, to jednak zapytani o jej rolę w rozbudzaniu zainteresowań muzycznych oraz potrzeby kontaktu z muzyką, w zdecydowanej większości (83,08%) twierdzili, że lekcje muzyki takich zainteresowań oraz potrzeb w nich nie ukształtowały. Tylko 13,84% badanych uznało, że edukacja muzyczna w umiarkowanym stopniu przyczyniła się do rozbudzenia ich zainteresowania i potrzeb kontaktu z muzyką, a jedynie 3,08% określiło ten wpływ jako znaczny. Uzasadniając swoje odpowiedzi, respondenci podkreślali, że lekcje muzyki koncentrujące się tylko na jednej formie aktywności – śpiewie, były monotonne i nudne. Zatem, pomimo że znaczna grupa badanych zdobyła dzięki nim umiejętność poprawnego śpiewu, to jednak sposób, w jaki lekcje te były prowadzone, niekorzystnie zapisał się w ich pamięci, co dokumentują poniższe wypowiedzi:

– „Szkola nie ukształtowała we mnie potrzeby kontaktu z muzyką ani zainteresowań muzycznych, głównie dlatego, że to co było tam realizowane było zupełnie

oderwane od życia. Piosenki były nieciekawe i starodawne, jeśli chodzi o słuchanie muzyki to właściwie nie słuchaliśmy muzyki tylko wciąż śpiewaliśmy”.

– „Zajęcia były prowadzone w nudny i monotony sposób. Nauczyciel nie starał się nas zaciekawić i wyjść nam naprzeciw. Można powiedzieć, że siedł na łatwiznę i w kółko tylko kazał śpiewać i robić ćwiczenia oddechowe. To nie rozbudziło we mnie miłości do muzyki”.

– „Szkoła mnie nie zachęcała do zainteresowań muzycznych, wręcz zniechęcała, bo zajęcia były monotonne”²⁹.

Jakość edukacji zależy w znacznym stopniu od nauczyciela, który poprzez swoje kompetencje i postawę wobec uczniów oraz wykonywanego zawodu może wpływać na ich stosunek do nauki oraz sposób postrzegania danego przedmiotu. Z analizy wynika, że w ocenie większości ankietowanych, nauczyciele muzyki byli osobami wymagającymi (66,15%). Niektórzy podkreślali, że charakteryzował ich przesadny rygorizm oraz surowość w podejściu do uczniów, głównie w kontekście zapamiętanej przez nich nauki śpiewu.

– „Nauczyciel był dość surowy, bardzo szybko wychwytywał osoby, które fałszowały i nie pozwalał im śpiewać. Surowo oceniał”.

– „Pamiętam, że bardzo długo musieliśmy ćwiczyć przed występami na akademiach szkolnych. Poza tym nauczyciel doceniał tylko najlepszych, tych którzy byli najbardziej utalentowani”.

– „Niestety był wymagający, najbardziej dawało się to we znaki podczas gry na mandolinie, bo wychwytywał każdy nieprawidłowy dźwięk i kazał zaczynać grę całego utworu od początku”³⁰.

Respondenci (33,85%), którzy mieli kontakt z nauczycielami nie stawiającymi wysokich wymagań, zwrócili uwagę na fakt „destrukcyjnej” swobody na lekcjach muzyki, powodującej brak zainteresowania przedmiotem.

– „Właściwie nic konkretnego nie działo się na tych zajęciach, każdy robił, co chciał. Pamiętam tylko, że zawsze zaczynaliśmy lekcję śpiewając wspólnie jakąś piosenkę”³¹.

– „Nauczyciel nie stawiał żadnych ocen, więc nikt się raczej nie przykładał”.

Jeden z ankietowanych podkreślił jednak wspierającą postawę nauczyciela, która mogła wpływać na pozytywny stosunek uczniów do przedmiotu oraz wzmacniać potrzebę doskonalenia własnych umiejętności.

– „Nauczyciel uważał, że każdy może i powinien śpiewać, nie karcił nikogo za błędy”³².

²⁹ *Ibidem*, s. 57.

³⁰ *Ibidem*, s. 55.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

Zatem, zarówno przesadny rygorizm, jak i zbytńia pobłażliwość nauczycieli oraz wzmiankowany wcześniej, mało interesujący sposób nauczania spowodowały, że w ocenie większości badanych ówczesna edukacja muzyczna nie spełniała swojej ważnej roli w kształtowaniu zainteresowań muzycznych uczniów i potrzeby kontaktu z muzyką. Znamienny jest fakt, że również współczesna szkoła sytuuje się wśród innych środowisk na dalszej pozycji pod względem wpływu na rozbudzanie zainteresowań muzycznych uczniów³³.

Podsumowanie

Badania ankietowe przeprowadzone wśród starszego pokolenia – ludzi trzeciego wieku wykazały, że podejmowali oni w okresie swojej młodości różne formy aktywności muzycznej. W zdecydowanej większości słuchali muzyki na co dzień, głównie za pośrednictwem radia oraz muzyki wykonywanej na żywo – śpiewu i gry na instrumentach w rodzinach i wśród znajomych, jak również grających na zabawkach kapel. Dominującym rodzajem słuchanej muzyki okazała się muzyka rozrywkowa, choć spora grupa badanych słuchała również muzyki ludowej. Niemal wszyscy respondenci lubili śpiewać, a większość z nich wysoko oceniła swoje umiejętności wokalne. Najwięcej osób śpiewało piosenki rozrywkowe oraz pieśni kościelne. Warto podkreślić, że odmiennie niż w dzisiejszej rzeczywistości, przeważająca część ówczesnej młodzieży wywodziła się z rodzin, w których istniały tradycje wspólnego śpiewu, a ponad połowa pochodziła ze środowisk z tradycjami wspólnego muzykowania na instrumentach. Wielu ankietowanych grało na instrumentach muzycznych oraz uczestniczyło w zabawach tanecznych.

Analiza wyników dotyczących drugiego problemu badawczego wykazała, że muzyka pełniła ważne funkcje w życiu ówczesnej młodzieży – głównie estetyczną oraz wychowawczą i kompensacyjną. Mówiąc o roli muzyki w swoim obecnym życiu, ludzie starsi, podobnie jak współczesna młodzież, wypowiedzieli się na ten temat, przy czym bez względu na różnice międzypokoleniowe, w obu grupach wiekowych wypowiedzi te świadczyły o bliskim i emocjonalnym związku z muzyką. Do czynników w największym stopniu kształtujących gust muzyczny, respondenci zaliczyli środowisko rodzinne oraz rówieśnicze. Większość z nich wyraziła opinię, że muzyka z lat młodzięcych w znacznym stopniu wpłynęła na ich obecne upodobania muzyczne, co potwierdza wyniki innych badań realizowanych w tym zakresie. W ankiecie poruszono również kwestię nastawienia osób starszych do muzyki słuchanej przez młode pokolenie. Analiza wykazała, że wśród respondentów dominowała postawa wskazująca na akceptację muzyki młodzieżowej, pomimo że sami badani jej nie słuchali. Jednak bez względu na stosunek do tej muzyki zwracano uwagę, że jest zbyt głośna i propaguje nieodpowiedni styl życia.

³³ L. Finnas, *A Comparison Between Young People's Privately and Publicly Expressed Musical Preferences*, "Psychology of Music", 17 (1989); B. Kamińska, *Miejsce muzyki w życiu młodzieży...*, M. Bazelak, *op. cit.*

Ostatni problem badawczy koncentrował się wokół opinii respondentów na temat edukacji muzycznej w okresie ich młodości. Z badań wynika, że ponad 80% osób zapamiętało przedmiot, na którym nauczano muzyki. Największy odsetek badanych wskazał na śpiew, zaliczony również do najlepiej opanowanych umiejętności oraz na ćwiczenia kształtujące słuch i głos jako elementy dominujące na lekcjach muzyki. W opinii większości, nauczyciele muzyki byli osobami wymagającymi, a niektóre wypowiedzi wskazywały na ich przesadny rygorizm. Zdaniem ponad 80% ankietowanych, szkoła nie rozbudziła ich zainteresowań muzycznych i potrzeby kontaktu z muzyką. Badani za przyczynę tego stanu uznali nieciekawy sposób prowadzenia lekcji, oparty w głównej mierze na śpiewie. Należałoby zatem podkreślić, że istotą dobrej edukacji szkolnej powinno stać się, między innymi, rozpoznanie przez nauczycieli potrzeb uczniów, służących ich rozwojowi, ale również radości życia, kształtowanie zdolności krytycznego myślenia i „doświadczeń humanistycznych”, w tym również zainteresowań³⁴.

Przeprowadzone badania ukazały słabe i mocne strony ówczesnego systemu edukacji muzycznej, przybliżyły opinie respondentów dotyczące wielu zagadnień związanych z podejmowaną aktywnością muzyczną oraz rolą muzyki w ich życiu. Warto, aby spojrzenie na tę problematykę z perspektywy starszego pokolenia, otwierające nową przestrzeń badawczą, stało się początkiem dalszych eksploracji naukowych w tym obszarze.

Bibliografia

- Adamska A., *Lekcje muzyki we wspomnieniach ludzi młodych oraz ich zainteresowania muzyczne*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.
- Bazelak M., *Zainteresowania muzyczne młodzieży licealnej oraz rola mediów w ich kształtowaniu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2010.
- Bonna B., *Aktywność muzyczna młodzieży – relacja z badań*, [w:] *Kultura muzyczna w świetle badań historycznych i pedagogicznych*, red. E. Szubertowska, nr 8, Bydgoszcz 2005.
- Bonna B., *Rodzina i przedszkole w kształtowaniu umiejętności muzycznych dzieci. Zastosowanie koncepcji Edwina E. Gordona*, Bydgoszcz 2005.
- Bonna B., *Wybrane czynniki środowiska rodzinnego i ich znaczenie w rozwoju zdolności muzycznych dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, [w:] *Badania nad edukacją i kulturą muzyczną*, nr 11, red. E. Szubertowska, Bydgoszcz 2008.
- Bruner J., *Kultura edukacji*, Kraków 2006.
- Finnas L. *A Comparison Between Young People's Privately and Publicly Expressed Musical Preferences*, "Psychology of Music", 17 (1989).
- Jankowski W., *Wychowanie muzyczne w szkole ogólnokształcącej*, Warszawa 1970.
- Kamińska B., *Miejsce muzyki w życiu młodzieży*, [w:] *Psychologiczne podstawy kształcenia muzycznego*, red. M. Manturzevska, Warszawa 2001.

³⁴ E. Fromm, *Kryzys psychoanalizy*, Poznań 1995, za: B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 1998, s. 230.

- Kamińska B., *Upodobania muzyczne – problemy i wyniki badań*, [w:] *Bliżej muzyki, bliżej człowieka*, red. A. Białkowski, B. Smoleńska-Zielińska, Lublin 2002.
- Klimas D., *Rola muzyki i edukacji muzycznej w życiu ludzi starszych w przeszłości i obecnie*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.
- Klimas-Kuchtowa E., „*Jestem z muzyką jak z najbliższym przyjacielem...*”, [w:] *Współczesne oblicza edukacji muzycznej*, red. R. Gozdecka, M. Grusiewicz, Lublin 2008.
- Klimas-Kuchtowa E., *Muzyka jako obiekt zainteresowania młodzieży klas ósmych – komunikat z badań*, [w:] *Powszechna edukacja muzyczna a wyzwania współczesności*, red. A. Białkowski, Lublin 2000.
- Manturzewska M., *Jaka jest nasza młodzież*, [w:] *Bliżej muzyki, bliżej człowieka*, red. A. Białkowski, B. Smoleńska-Zielińska, Lublin 2002.
- Marchewka A., *Środowisko rodzinne w rozwoju muzycznym dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.
- Mroczkowska M., *Muzyka młodzieżowa a muzyka klasyczna w opiniach młodzieży*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.
- Przybyłowicz A. B., *Edukacja muzyczna w szkołach powszechnych II Rzeczypospolitej. Koncepcje organizacyjno-programowe*, [w:] *Wychowanie muzyczne. Stan badań a praktyka edukacyjna*, red. A. Białkowski, Lublin 1995.
- Przychodzińska-Kaciczak M., *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego. Tradycje – współczesność*, Warszawa 1987.
- Przychodzińska-Kaciczak M., *Wychowanie muzyczne – idee, treści, kierunki rozwoju*, Warszawa 1989.
- Rogalski E., *Miejsce muzyki w życiu młodzieży na tle innych zainteresowań kulturalnych*, [w:] *Powszechna edukacja muzyczna a wyzwania współczesności*, red. A. Białkowski, Lublin 2000.
- Rogalski E., *Muzyka w pozaszkolnej edukacji estetycznej*, Bydgoszcz 1992.
- Rogalski E., *Muzyka w życiu młodzieży w integrującej się Europie*, [w:] *Listy z podróży. Profesorowi Edmundowi Trepale w darze na siedemdziesiąte urodziny*, red. M. Deptuła, R. Leppert, Bydgoszcz 1997.
- Sacher W., *Pedagogika muzyki. Teoretyczne podstawy powszechnego kształcenia muzycznego*, Kraków 2012.
- Smażyk J., *Formy aktywności muzycznej młodych ludzi*, praca magisterska napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2010.
- Szubertowska E., *Edukacja a kultura muzyczna młodzieży*, Bydgoszcz 2003.
- Szubertowska E., *Powszechna edukacja muzyczna a kształcenie nauczycieli muzyki – trudności i ograniczenia*, [w:] *Współczesna edukacja estetyczna. Teoria i praktyka*, red. K. Zioliłowicz, J. Szejnabis-Zdyb, Kielce 2011.
- Ściesińska E., *Środowisko rodzinne we wspieraniu rozwoju muzycznego dzieci w wieku przedszkolnym*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2013.
- Śliwerski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 1998.
- Uchyla-Zroski J., *Promuzyczne zachowania młodzieży w okresie dorastania i ich uwarunkowania*, Katowice 1999.
- Wojnar I., *Teoria wychowania estetycznego – zarys problematyki*, Warszawa 1976.
- Zawidzka A., *Zainteresowania muzyczne młodzieży i ich opinie na temat lekcji muzyki*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem B. Bonny, Bydgoszcz 2012.